

พรรณไม้ ให้สี

667.3

พ257

2563

ฉ.3

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร

ห้องสมุดสาขาโชติเวช

201020964

คำนำจากผู้บริหาร

พิพิธภัณฑ์การเกษตรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นแหล่งรวบรวมเรื่องราวองค์ความรู้ ภูมิปัญญาทางด้านการเกษตร โดยเฉพาะเกษตรเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ประยุกต์ตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต มีนิทรรศการในอาคาร ได้แก่ “พิพิธภัณฑ์ในหลวงรักเรา” “พิพิธภัณฑ์มหัศจรรย์พันธุกรรม” “พิพิธภัณฑ์ป่าดงพงไพร” “พิพิธภัณฑ์วิถีน้ำ” “พิพิธภัณฑ์ดินดล” และ “พิพิธภัณฑ์เกษตรคือชีวิต” และพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง 2 แห่ง ได้แก่ “พิพิธภัณฑ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียง” และ “พิพิธภัณฑ์เกษตรตามรอยพ่อ” นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่องค์ความรู้ที่จากการอบรมวิชาของแผ่นดิน และการอบรมเชิงปฏิบัติการในหลักสูตรต่าง ๆ จากวิทยากรทั่วทุกภูมิภาคที่ประสบความสำเร็จในการลงมือทำตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาร่วมกันถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในทุกวันหยุดสุดสัปดาห์

ประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณไม้นานาชนิดที่มีประโยชน์ เป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญสำหรับนำมาเป็นอาหาร ยา ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม นำมาแปรรูปเป็นข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งนำมาใช้เป็นสีในการย้อมเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม สร้างสีสันทันอ่อนสวยงาม ที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ บ่งบอกถึงศิลปะ วัฒนธรรมการแสดงออกทางอารมณ์ ความรู้สึกของชุมชนอันมีเอกลักษณ์ รวมทั้งความคิดสร้างสรรค์ในการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจจากวัตถุดิบทางการเกษตร และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งช่วยเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อันเป็นรากฐานที่สำคัญของชุมชน สอดคล้องกับแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

ทางสำนักงานพิพิธภัณฑ์เกษตรเฉลิมพระเกียรติฯ จึงได้จัดทำหนังสือ “พรรณไม้ให้สี” ขึ้นเพื่อเป็นคู่มือสำหรับนำไปใช้ในการย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ เพื่อใช้เองในครอบครัวหรือชุมชน หรือจะนำไปใช้เป็นแนวทางในการประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัวและชุมชนให้ดีขึ้น นำมาซึ่งการผลิตคู่มือองค์ความรู้ เพื่อส่งต่อความรู้ ทำให้พิพิธภัณฑ์การเกษตรฯ แห่งนี้ ได้ทำหน้าที่ในฐานะแหล่งเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งอย่างสมบูรณ์

นายสทฤณี ภูมิธฤติรัฐ

ผู้อำนวยการสำนักงานพิพิธภัณฑ์เกษตร

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

บทนำ

สีส้น มีความเกี่ยวข้องต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนเราตั้งแต่เกิดจนตาย สีมียุทธิพลโดยตรงต่ออารมณ์ ความรู้สึกของเราเป็นสำคัญจนถึงขนาดที่มีศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องสีกับวิถีมนุษย์ รวมไปถึงการใช้สีในการบำบัดรักษาโรค คนแต่ละหมู่เหล่าในแต่ละท้องถิ่นจะมีวัฒนธรรมในเรื่องสีที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป โดยแสดงออกผ่านการแต่งเติมสีส้นลงไปบนอาหาร ข้าวของเครื่องใช้และเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม คนสมัยก่อน มีภูมิปัญญาในการเลือกสรรสีจากวัสดุธรรมชาติมาใช้ เช่น สีจากพืช สีจากสัตว์ สีจากดิน หิน แร่ต่าง ๆ โดยเฉพาะสีส้นจากพรรณไม้ ถูกนำมาเติมแต่งให้กับเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม มานาน จนเกิดศิลปะบนผืนผ้าที่มีเอกลักษณ์ อันทรงคุณค่า และช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับหัตถกรรมท้องถิ่นที่เป็นที่ต้องการของคนต่างท้องถิ่น

แต่เมื่อวิทยาการเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ามากขึ้น สีสังเคราะห์จากสารเคมีค่อย ๆ เข้ามาแทนที่สีจากธรรมชาติ ทุกวันนี้สีที่ใช้ในการย้อมผ้าที่นำมาตัดแต่งเป็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มล้วนเป็นสีเคมีสังเคราะห์ ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมสิ่งทอในโรงงาน หรือแม้แต่หัตถกรรมทอผ้าในชุมชน ก็หันมาใช้สีเคมีสังเคราะห์แทนทั้งสิ้น ไม่ค่อยมีใครใช้สีจากธรรมชาติในการย้อมผ้ากันแล้ว เนื่องด้วยมีราคาถูก วิธีการใช้ง่าย มีสีให้เลือกมากมาย ให้สีส้นดูสะอาดถูกต้องใจตามสมัยนิยม แต่ก็มีผลเสียต่อสุขภาพร่างกายของผู้ผลิต และผู้ใช้อย่างคาดไม่ถึง ที่สำคัญ สีเคมีสังเคราะห์จะก่อมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อมสูง หากไม่ถูกบำบัดอย่างถูกต้อง และถูกปล่อยออกสู่สิ่งแวดล้อมจะทำให้ทั้งดินและน้ำเสีย ปนเปื้อนเป็นพิษต่อสัตว์และสิ่งมีชีวิตในดินและในน้ำ

ชุมชนของไทยมีภูมิปัญญาและมีชื่อเสียงในการใช้สีส้นจากพรรณไม้ มาย้อมสีผ้าเพื่อใช้เป็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มมาช้านาน เนื่องด้วยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณไม้มีนานาพันธุ์อันหลากหลาย ก่อเกิดเป็นศิลปะที่สร้างเอกลักษณ์ที่โดดเด่น และทรงคุณค่าให้แต่ละท้องถิ่น สีจากพรรณไม้ทำให้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มมีสีส้นสวยงามตามธรรมชาติ มีความแตกต่างจากสีเคมีสังเคราะห์ เมื่อนำมาสวมใส่จะไม่เกิดการระคายเคือง ปลอดภัยต่อผู้ผลิตที่สำคัญปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม ไม่ทำให้ดินและน้ำเน่าเสีย เนื่องจากของเสียที่เหลือจากการย้อมผ้าจะย่อยสลายได้ง่ายในธรรมชาติ ไม่ตกค้างเป็นมลภาวะ ในยุคสมัยปัจจุบันที่ผู้คนหันกลับมาสนใจผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ผ้าที่ย้อมด้วยสีจากพรรณไม้ จึงเป็นผลิตภัณฑ์ที่สอดคล้องกับยุคสมัย ช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ชุมชน เป็นวิธีทางหนึ่งในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

ผู้เรียบเรียง

สารบัญ

คำนำผู้บริหาร

บทนำ

คุณค่า ความสำคัญ สืบจากพรรณไม้ 7

การย้อมผ้าด้วยสีจากพรรณไม้ 11

องค์ประกอบสำคัญในการย้อมสีธรรมชาติ 20

1. ผ้าหรือเส้นด้าย 20

2. พืชให้สีทุกชนิด 20

3. สารประกอบในการย้อมผ้า 21

4. ปัจจัยที่มีผลต่อการย้อมสีผ้าให้สีติดดี 23

ต้นไม้อให้สี 25

โทนสีย้อมจากพรรณไม้ 25

ตัวอย่างพรรณไม้ให้สีและวิธีการย้อม 31

เพกา 31

ฝาง 32

ดอกคำฝอย 33

มะเกลือ 34

ขนุน 35

คราม 36

ฮ่อมหรือห้อม 42

สะเดา 46

คุณค่า ความสำคัญ สีจากพรรณไม้

มนุษย์รู้จักการใช้สีธรรมชาติมาตั้งแต่ครั้งอดีต สีจากธรรมชาติที่ได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืชหรือจากแร่ธาตุ มีความสัมพันธ์กับมนุษย์มาช้านาน ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตและการพึ่งตนเองด้านปัจจัยสี มีการใช้สีจากพืชแพร่หลายมากขึ้น มีการนำไปใช้ในการย้อมสีบนวัตถุหลากหลายชนิด เช่น การย้อมผ้า การทำกระดาษ ตกแต่งเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องจักสาน การแต่งสีในอาหาร การย้อมเส้นใยพืชและการย้อมสีขนสัตว์ เป็นต้น เมื่อโลกมีวิวัฒนาการและเทคโนโลยีที่เจริญขึ้น สีธรรมชาติจากพืชได้ลดความนิยมลงไป คงเหลือใช้ประโยชน์ของสีจากธรรมชาติเพียงไม่มากในผู้คนบางกลุ่มเท่านั้น ในขณะเดียวกันได้มีการนำสีสังเคราะห์มาใช้แทนสีธรรมชาติจากพืชและสัตว์

อย่างไรก็ตามการย้อมด้วยสีธรรมชาติโดยใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจวบจนปัจจุบัน ผ้าไหมหรือผ้าฝ้ายสีธรรมชาติก็มีสีนูนนุ่ม บางผืนย้อมด้วยวัสดุที่เป็นสมุนไพร จึงเป็นผลดีต่อสุขภาพ อย่างไรก็ตามสีธรรมชาติบางสีซีดจางง่าย สีเปลี่ยนเมื่อนำไปซัก และอาจมีสีตกได้ ในการย้อมแต่ละครั้งต้องใช้วัสดุให้สีปริมาณมาก ดังนั้นการผลิตผ้าย้อมสีธรรมชาติเพื่อการค้า จึงควรเลือกใช้วัสดุหรือพืชให้สีที่หาได้ง่าย เมื่อย้อมแล้วให้สีที่คงทนต่อแสง ผ่านเกณฑ์มาตรฐาน สีไม่ตก และไม่ซีดง่าย เพราะผู้ซื้อไม่สามารถย้อมทับได้เมื่อสีเปลี่ยน

ภูมิปัญญาการนำผ้าหรือเส้นด้ายมาย้อมด้วยสีธรรมชาติไม่ใช่ภูมิปัญญาของชาวบ้านธรรมดา ๆ แต่เป็นภูมิปัญญาที่ได้สืบทอดกันมา เป็นการย้อมผ้าสวมใส่จากสีธรรมชาติ รวมทั้งการย้อมด้ายจากฝ้ายหรือไหมจากการย้อมสีพื้นธรรมดาเป็นการย้อมลายต่าง ๆ รวมทั้งมัดหมี่ มัดย้อม ซึ่งการเรียนรู้และปฏิบัติกิจกรรมดังกล่าวเหมือนกับการได้เรียนรู้และปฏิบัติธรรมะไปด้วย เช่น ได้ฝึกสมาธิจากการตั้งปมชายผ้า หรือการพึ่งพาธรรมชาติพึ่งพาตัวเอง หรือการไม่ตามกระแสของสังคมที่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น การย้อมผ้าหรือด้ายใช้เอง เป็นความภาคภูมิใจของคนทำและคนที่สวมใส่ ที่สำคัญสีที่ได้จากธรรมชาติจะมีคุณสมบัติในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บไปในตัวด้วย เช่น ย้อมคราม ย้อมฝางแดง เป็นต้น พร้อมกันนั้นยังมีการย้อมเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความคงทนในการใช้งาน เช่น การย้อม สวิง แห ตาข่าย อุปกรณ์จับปลาและอื่น ๆ

สีธรรมชาติที่ใช้ย้อมในภูมิปัญญาดังเดิมนั้นได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ โดยที่คนนิยมใช้ส่วนใหญ่จะเป็นสีที่ได้จากพืช และที่ได้จากสัตว์ 1 ชนิด คือ ครั่ง สีหลัก ๆ ที่ใช้ย้อมผ้าหรือที่เรียกว่าแมสสี ที่กลุ่มชาวบ้านหลายชุมชนในภาคเหนือ อีสาน กลาง ยังทำสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน คือ สีดำที่ได้จากผลมะเกลือ สีน้ำเงินที่ได้จากต้นคราม หรือย้อม สีเหลืองที่ได้จากแก่นขนุน และสีแดงที่ได้จากครั่ง

แมสสีต่าง ๆ เหล่านี้เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ชาวบ้านได้จากการเรียนรู้และสะสมประสบการณ์มาอย่างยาวนานจากธรรมชาติรอบ ๆ ตัว ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าชนพื้นเมืองทั่วโลกมีสีหลักสีสีนี้เช่นกัน แต่เทคนิควิธีการย้อมลายผ้า และวัตถุดิบที่นำมาสกัดเป็นสีนั้นแตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่

ต่อมาได้มีชาวบ้านหลายกลุ่มได้ประยุกต์ใช้ไปไม้ที่ให้โทนสีเขียว เปลือกไม้ที่ให้โทนสีแดงน้ำตาลมาใช้ในการย้อมเพิ่มขึ้น จนปัจจุบันสามารถย้อมผ้าได้เกือบทุกเฉดสี

การสกัดสีจากส่วนต่าง ๆ ของพืชมาใช้ในการย้อมผ้า มี 2 วิธี คือ การหมักและการต้ม

- การหมัก หรือที่เรียกว่า การย้อมเย็น จะใช้กับต้นคราม ฮ่อม และผลมะเกลือเท่านั้น จะใช้วิธีการหมักพืชในน้ำเปล่าที่อุณหภูมิปกติ ทิ้งไว้ 1-2 วัน เพื่อสกัดสีออกมา จากนั้นนำผ้าที่เตรียมไว้มาชุบในน้ำสีก็จะได้ผ้าย้อมสีธรรมชาติ

- การต้ม หรือที่เรียกว่า การย้อมร้อน จะใช้กับต้นไม้ทั่วไปและครั้ง โดยนำวัตถุดิบมาสับหรือตำให้ละเอียด จากนั้นนำไปต้มให้เดือดนานประมาณ 1 ชั่วโมง เพื่อสกัดน้ำสีออกมา นำน้ำสีไปอุ่นให้เดือดอ่อน ๆ อุณหภูมิ 70-100 องศาเซลเซียส จึงค่อยนำผ้ามาชุบสี ก็จะได้ผ้าย้อมสีธรรมชาติ

การใช้สีจากธรรมชาติได้อย่างไร ?

ปัจจุบันมีการส่งเสริมให้ใช้วัสดุจากธรรมชาติกันมากขึ้น เพราะผลิตภัณฑ์ที่ได้จากธรรมชาติรวมทั้งกระบวนการที่ได้มานั้นส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยมาก ความสนใจในการใช้สีจากวัสดุธรรมชาติในการย้อมผ้าเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา

1) การย้อมสีธรรมชาติเป็นการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้คงอยู่ในสังคมและสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง เป็นความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นตามประสบการณ์ สามารถถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลังได้ และส่งเสริมให้มีการพัฒนานวัตกรรมและองค์ความรู้ในการผลิตที่กว้างขวางและมีการผลิตที่แตกต่างหลากหลายมากขึ้น สามารถสร้างมูลค่าจากทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น

2) วัตถุประสงค์บางอย่างในชุมชน ลดการนำเข้าวัตถุดิบจากภายนอก เป็นการพึ่งตนเองตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

3) การใช้สีธรรมชาติไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภคในทุกขั้นตอนกระบวนการผลิต และการนำไปใช้ประโยชน์

4) ทำให้เกิดการศึกษาวิจัยในการพัฒนาคุณภาพการย้อมสีธรรมชาติมากขึ้น ทั้งในแง่ของการเพิ่มสีสันมีเฉดสีที่หลากหลาย ทำให้เกิดความสวยงาม ความคงทนของสี ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์ของชุมชนได้รับความนิยมและเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในแง่การสร้างงานและรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่น

5) ช่วยส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพผู้ผลิตในแง่การสร้างความชำนาญในการสกัดสีจากพรรณไม้ การย้อมและการสร้างสีสันต่าง ๆ การประยุกต์สิ่งที่หาได้จากธรรมชาติมาทำเป็นศิลปะอันสวยงามบนผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายมากขึ้น

6) ส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับพรรณไม้ให้สีที่กระจายอยู่ในทุกภูมิภาค ให้เกิดความแพร่หลายมากขึ้น

7) ลดปัญหาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการใช้สีสังเคราะห์และสารเคมีอันตรายในอุตสาหกรรม การผลิตสิ่งทอ สารเคมีที่ตกค้างและปนเปื้อนในน้ำทิ้งที่เกิดจากกระบวนการฟอกย้อม ทำให้เกิดการปนเปื้อนของสารเคมีในแหล่งน้ำธรรมชาติต่าง ๆ

8) ทำให้เห็นคุณค่าและรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่าที่ก่อให้เกิดความรัก ห่วงเห่นและเรียนรู้ที่จะอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตที่ยั่งยืน

การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ

ต้มผ้าขจัดสิ่งสกปรก

ทুব

บิดให้หมาด

ตากแห้ง

เก็บในที่มืดซิด

แช่น้ำเปล่าบิดให้หมาด

ย้อมร้อน

ย้อมเย็น
(คราม ส้อม)

ย้อมเย็น
ผลมะเกลือ

สับพีชให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ

นำผ้าลงย้อม

ซักในน้ำเปล่า
บิดให้หมาด

ส่วนตอน

หมักในโอ่ง 1-2 คืน

ต้มในน้ำเดือด
* ใช้สารประกอบ
ในการย้อมผ้า

บิดให้หมาด

ผึ่งให้แห้ง

ผึ่งให้แห้ง

ส่วนตอน

เติมปูนขาว
ทิ้งไว้
1 คืน

ย้อมผ้าจุ่ม
และ
บิดให้หมาด

ซักในน้ำเปล่า
บิดให้หมาด

กรองเอากากทิ้ง

ตักเนื้อสีลงหม้อดิน
น้ำต่าง กวนทิ้งไว้
จนเป็นน้ำสี

ผึ่งให้แห้ง

ผึ่งให้แห้ง

ตำให้ละเอียด

ซักในน้ำเปล่า
บิดให้หมาด

ส่วนตอน

ย้อมผ้าจุ่มแล้วบิดหมาด

ผึ่งให้แห้ง

ผึ่งให้แห้ง

สามารถยืมและติดตามหนังสือใหม่ได้ที่ ระบบห้องสมุดอัตโนมัติ Walai Autolib

<http://lib.rmutp.ac.th/catalog/BibItem.aspx?BibID=b00106077>

พรรณไม้ให้สี / จารุณี อินเจ็ดฉาย, บรรณาธิการ.

Published	ปทุมธานี : สำนักงานพิพิธภัณฑ์เกษตรเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (องค์การมหาชน), 2563
Edition	พิมพ์ครั้งที่ 1
Detail	46 หน้า : ภาพประกอบ ; 26 ซม
Subject	สีย้อมจากพืช(+) การย้อมสีและการกีดสี(+) สีย้อมและการย้อมสี(+)
Added Author	จารุณี อินเจ็ดฉาย บรรณาธิการ
ISBN	9786169363422
ประเภทแหล่งที่มา	 Book

" สำหรับเพื่อการศึกษาระดับปริญญาตรีและอ้างอิงเท่านั้น "